

Cigánynak lenni Magyarországon

Jelentés 2007

A gyűlölet célkeresztjében

Szerkesztette: Törzsök Erika, Paskó Ildi és Zolnay János

Budapest, 2008

© Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány

Kiadja az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány

1093 Budapest, Lónyay u. 24. félemelet 1.

Levelezési cím: 1461 Budapest, Pf. 362

Telefon: (+36 1) 216 7292, 456 0779, fax: (+36 1) 216 7696

Internet: www.eokik.hu • E-mail: minor@eokik.hu

Felelős kiadó: dr. Törzsök Erika igazgató

Minden jog fenntartva.

Nyomdai előkészítés és nyomás:
eMeL Press Kft., (+36 70) 418 4382
E-mail: molnart@freemail.hu

Tartalom

<i>Törzsök Erika:</i> Előszó	5
------------------------------------	---

<i>Hidvégi-B. Attila:</i> Válogatás a magyarországi romákat érintő legfontosabb eseményekből – 2007	7
---	---

Temetetlen múlt

<i>Lakatos Elza:</i> Vidámpark a holtakon	71
---	----

Szociálpolitika

<i>Mózer Péter:</i> Jóléti alternatívák és szegénység – Szegénység, jövedelmi egyenlőtlenségek, munkapiaci kirekesztés, jóléti transferek Magyarországon	75
--	----

<i>Mészáros Magdolna:</i> Az állami paternalizmustól az egyéni felelősség felé – Szegénység, jövedelmi egyenlőtlenségek, munkapiaci kirekesztés, jóléti transferek Szlovákiában	99
---	----

<i>Hidvégi-B. Attila:</i> Gumibottal csillapított éhség – Éhséglázadások Szlovákiában	123
--	-----

Egységesülő munkaerőpiac

<i>Fleck Gábor:</i> Romániai cigány közösségek migrációs stratégiái	131
---	-----

<i>Eparu Krisztián:</i> Gáborcigányok	145
---	-----

<i>Virág Tamás:</i> Programok a cigánytelepek felszámolására (Tervek és tapasztalatok)	165
---	-----

<i>Hidvégi-B. Attila:</i> Gárdaszellem	179
--	-----

Tér és társadalom

<i>Zolnay János:</i> A határtalan város – Városfejlesztés és közoktatáspolitikai Pécsen.	213
--	-----

<i>Zolnay János:</i> Nyilvánvaló és közvetlen veszély	255
---	-----

Előszó

A magyarországi roma közösségek helyzetét a szegénység, a közel két évtizedes munkapiaci kirekesztés és a fokozódó térbeli és közoktatási szegregáció jellemzi. A romákkal kapcsolatos kormányzati cselekvés tehát mindenekelőtt társadalompolitika feladat és nagyban függ az éppen hivatalban lévő kormány gazdasági és elosztási elveitől és persze tényleges lehetőségeitől. Vannak azonban a roma társadalom léthelyzetének olyan speciális jellegzetességei, amelyek nem teszik teljesen üressé a „romapolitika” kifejezést. A szegregáció alapvetően tünete a magyarországi közoktatás nagyfokú egyenlőtlenségeinek, de azért a roma diákok helyzete mégiscsak egyedi, mivel arányuk az adott iskola piaci pozíciójának legfontosabb ismérve. A tartós munkanélküliség sem csupán roma probléma, de az állásra jelentkező romáknak meg kell küzdeniük a diszkriminációval is. De a gyűlölet célkeresztjében is kifejezetten a romák állnak: ebből a szempontból 2007 vízválasztó volt. Immár nemcsak uszító honlapok szítják az indulatokat, de megalakult egy nyilas szimbólumokat használó paramilitáris szervezet, amely ősszel elkezdte megfélemlítő akcióit a romák lakta településeken. Néhány elitélő nyilatkozaton kívül a kormánynak egyelőre sejtelve sincs arról, hogyan reagáljon erre a fejleményre, a parlamenti ellenzék és a hozzá közelálló sajtó pedig távlatos és felelős magatartás helyett igyekezett politikai tőkét kovácsolni a gárda megalakulásából.

Az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány *Roma jelentés* sorozatának mostani kötete nem annyira a 2007. év legfontosabb eseményeire, mint inkább problémáira kívánja irányítani az olvasó figyelmét.

A kötet *Lakatos Elza* rövid, megrázó riportjával kezdődik. Emlékezésről és felejtésről van szó egy Várpalota melletti tó kapcsán, ahol száznál is több romát lőttek agyon a második világháború utolsó hónapjaiban a magyar csendőrök. De erre a helyszínen nem lehet emlékezni: a kivégzés helyén korábban vidámpark volt, ma pedig horgásztó, amit egy vállalkozó kerítéssel zár el a külvilágtól. A temetetlen állapot nemcsak a halottaktól tagadja meg a méltóságot és a gyászt, de a ma élőket is szembesíti újra meg újra a múlt lezáratlanságával, csakúgy, mint az elárasztott erdélyi Bözödújfalut ellepő tározóból kimeredő templomtorony, amely egyszerre emlékezteti a tó partján piknikezőket az 1944-ben deportált székely szombatosok és a később elpusztított Maros megyei falu temetetlen állapotára.

A szegénység nem új keletű probléma, de 2007-ben sokan, sokféle szempontból hasonlították össze az egy helyben toporgó Magyarországot és a bátor reformokat végrehajtó és dinamikusan fejlődő gazdasággal rendelkező Szlovákiát. Nem tagadjuk a szlovákiai gazdaság eredményeit, mégis fontosnak tartottuk, hogy bemu-

tassunk egy másfajta szempontot is: *Mészáros Magdolna* és *Mózer Péter* a szegénység és a munkanélküliség mértékét, a romák helyzetét és a problémákra adott válaszokat elemzi a két országban, *Hídvégi Balogh Attila* pedig felidézi a szociális ellátások megkurtítása nyomán 2004-ben kitört kelet-szlovákiai éhséglázadásokat.

Románia EU-csatlakozása időszerűvé tette a két ország közötti munkaerő-migráció problémáját. Az első évek mindenesetre nem igazolták azokat a várakozásokat, hogy az EU-bővítést követően romániai munkavállalók tömegesen keresnek majd legálisan és illegálisan munkát Magyarországon. A kötetben *Fleck Gábor* és *Eparu Krisztián* foglalkozik a romániai romák migrációjával. *Fleck Gábor* írása áttekintést ad a probléma egészéről, míg *Eparu Krisztián* egy Magyarországon meglehetősen ismeretlen közösséggel, a gáborcigányokkal ismerteti meg az olvasókat.

A szaktárca modellprogramnak tekintette a cigánytelepek felszámolásának projektjét, már csak annak csekély összege miatt is. *Virág Tamás* a projekt első fázisának mérlegét igyekszik megvonni írásában.

Az iskolafenntartó önkormányzatoknak 2007 tavaszán kellett első ízben alkalmazniuk a szabad iskolaválasztást, illetve az iskolai szelekciót korlátozó jogszabályokat. *Zolnay János* tanulmánya azt vizsgálja, hogy csökkent-e a jogszabályhely alkalmazása folytán az iskolai szegregáció a 2007-ben beiratkozott első osztályos diákok körében az előző évhez képest Pécsen, illetve, hogy vajon képes-e a városi önkormányzat összehangolni városfejlesztési és közoktatási politikáját. Az utóbbi probléma azért időszerű, mert Pécs belterületén a 2001-es népszámlálás szerint több alacsony státuszú lakás volt és több alacsony státuszú család élt, mint a kiterjedt bányászkolóniákon. A *Pécs Európa Kulturális Fővárosa 2010* projekt a dél-dunántúli nagyváros fejlesztési szempontból legérzékenyebb területén akar nagyszabású és nagymérvű dzsentrifikációs hatású fejlesztéseket megvalósítani. Miközben tehát a város oktatáspolitikája valamiféle egyensúlyra törekszik és lehetőségeihez mérten igyekszik fékezni a közoktatási szegregációt, a fejlesztések szándékolt vagy nem szándékolt következménye az lesz, hogy szegény és cigány családok sokasága szorul ki a város belterületéről. A folyamat következményeivel pedig utólag lesz majd kénytelen szembenézni az önkormányzat.

Az év ijesztő szenzációjáról, a Magyar Gárda megalakulásáról, annak hazai és nemzetközi visszhangjáról ad részletes beszámolót *Hídvégi Balogh Attila* írása.

A sorozat hagyományaihoz híven az év romákkal kapcsolatos eseményeit összegző kronológia segíti az olvasókat a tájékozódásban. A kötetet *Zolnay János* összegző tanulmánya zárja.

Törzsök Erika

Gáborcigányok

A cigányokra Magyarországon alkalmazott nyelvészeti alapú csoportosításnál, amely voltaképp Erdős Kamill leegyszerűsödött mintája (l. Szuhay 1999), sokkal bonyolultabb a romániai, mely nagy vonalakban megőrizte az egykori hagyományos mesterségek szerinti besorolást (l. Merfea 1994, 161; Csortán 2000, 99; Pons 1995, 30).¹ Azonban ezek a mesterségek egyformán elvesztették gyakorlati jelentőségüket mindkét országban, így azok a cigány csoportok, amelyeket sikeresnek mondhatunk hagyományaik megőrzésében, úgy érthették azt el, hogy függetlenedtek a szocialista gazdaságtól, és a többségi társadalom újszerű igényeihez alkalmazkodtak. Ezt leggyakrabban úgy tették, hogy mobilitásukat kihasználva csatlakoztak a határokon átívelő szürkegazdasághoz,² amely a rendszerváltozások utáni néhány évben bizonyult a legjövedelmezőbbnek. Kétségtelen, hogy dolgozatom alanyai, a *gáborok*, a sikeresek közé sorolandók, és így tanulmányozásuk a klasszikus néprajzi leírásokon túl magában kell, hogy foglalja migrációjuk tanulmányozását is.

A gáborcigányok a magyarországi nyelvészeti csoportosítás szerint az oláh-cigányok kelderás törzséhez tartoznak (Vajda-Prónai 2002, 36). Hagományos mesterségük az üstfoltozás (*caldarari*), saját nyelvükről pedig annyit mondanak, hogy ősi nyelv, ami *szavakban hasonlít a magyarhoz meg románhoz is*, és egyszerűen cigány nyelvnek nevezik.³ A roma, romani kifejezéseket jövevényszóként azonban nem használják, magukat gáborcigányként vagy egyszerűen gáborként definiálják, a roma megnevezést csak a magyarországi cigányokra vonatkoztatják, ezzel mintegy elhatárolódva tőlük. Legnagyobb számban Románia erdélyi megyéiben laknak, főként Maros megyében.⁴ Már a rendszerváltás előtt körbejárták Romániát, sőt Ma-

¹ Mihai Merfea tizennyolc, nyelvi és életmódbeli eloszlást, foglalkozási csoportot emelt ki: a nyelvi sajátosságok között a romanit, magyart és románt, illetve ezek kombinációit, Emmanuelle Pons pedig negyven cigánycsoportról beszél összesen, számításba véve a nemzeti nyelvet beszélő csoportokon kívül a német, török és görög nyelven beszélő kisebb csoportokat is. Csortán Ferenc huszonöt hagyományos nemzetséget említ, melyek gyakran fedik egymást, és százalékos kimutatásban 31,7%-uk „nemzetség nélkülinek”, 13,8% pedig „letelepültnek” vallja magát. Tizenhárom nemzetség számaránya pedig nem éri el külön-külön az 1%-ot.

² A szürkegazdaság nem kifejezetten illegális tevékenységet feltételez, többnyire az adók megfizetésének elkerülését, mértékének csökkentését jelenti. Egyes romák ilyen jellegű tevékenységeinek leírását l. Kemény (szerk.) 2000.

³ A továbbiakban idézőjellel utalok más tudományos munkára, dőlt betűkkel pedig kifejezéseket, illetve saját interjúalanyaimat idézem.

⁴ Maros megyében található egyébként Románia legnagyobb cigányközössége (40 425 fő), és százalékos arányban is itt a legmagasabb a cigányok aránya: 7,56%. Ez egy majdnem 2%-os növekedést jelent a tíz évvel korábbi adatokkal szemben. L. az 1992-es és 2002-es népszámlálási adatokat: Zamfir-Zamfir (1993) ill. <http://referinte.transindex.ro/>

gyarországra is átjártak, ahol „elsősorban a nagyobb városok (Szeged, Békéscsaba, Debrecen) vásárait látogatták” (Vajda–Prónai 2002, 36). Ők voltak a legsikeresebbek hagyományaik megőrzésében, és a mai napig a nyelv, viselet és életmód megővése fontosabb számukra, mint a gazdasági tevékenység. Magyarországon éppúgy, mint Nyugaton hagyományos öltözetüket viselik, gyakori a nagy bajusz, a kalap és a cigány anyanyelv használata, annak ellenére, hogy a befogadó társadalom idegenkedése megnehezíti a dolgukat. Ők azonban büszkék arra, hogy ezt sikerült mind megőrizniük, és ez nemcsak a cigány társadalmon belül bír presztízsértékkel, hanem jólétet is sugall, legalábbis szülőhazájukban.

A gáborok előnye abból származott, hogy kihasználták többnyelvűségük és bátorságuk előnyeit. Magyarország előttük is nyitva állt, éppúgy, mint számos erdélyi magyar előtt. Aki nyugatabbra szeretett volna eljutni, annak is egyszerűbb volt Magyarországról kiindulva továbbutazni.

Egy román kutató, aki egy Marosvásárhelyhez közeli község⁵ cigány lakosságát kutatta, négy csoportra osztotta az ott élőket: „gáborok”, „magyar gáborok”, „sátrasok” és „házi cigányok”. A „gáborok” és „magyar gáborok” lényegi különbsége az, hogy az előbbiek a romani mellett a románt beszélik, és ortodoxok, míg a „magyar gáborok” a romani mellett a magyart beszélik, és adventisták. Mindkét csoportnak vélhetően azonos a ruházata. A „sátrasoknak”, akik ugyancsak románul beszélnek, és az ortodoxoknak azonban már „hiányos” az öltözetük. A „házi cigányok” pedig egyáltalán nem beszélik a romanit, és katolikus vallásúak. A szerző valamennyi közül pedig a „magyar gáborokat” nevezi a leggazdagabbaknak (Voiculescu 2002). Nyilvánvaló, hogy a tanulmányban említett „magyar gáborok” azok, akiket mi egyszerűen gáboroknak nevezünk, és akik a románul beszélőket csak román cigányoknak nevezik, és szigorúan elhatárolódnak tőlük.

A településen két nyelvi és vallási zóna létezik, a magyar meg a román, melyekben értelemszerűen a megfelelő nyelvet beszélő két-két cigánycsoport lakik. A szocializmus idején a magyar rész Marosvásárhely külvárosi ipari egységeihez állt közelebb, a román részen pedig a mezőgazdasági szövetkezet volt. A magyarul beszélő cigányok többnyire az építőiparban kezdtek el dolgozni, és elismert szakmákat szereztek. A románul beszélő cigányok pedig a mezőgazdaságban és az építkezéseken betanított munkásként próbáltak boldogulni. A román „gáboroknak”⁶ „apáról fiúra szálló” hagyományos mesterségeik voltak, míg a „magyar gáborok” szőnyegek, függönyök és gyapjú kereskedelmével foglalkoztak az ország egész területén; ezt a tevékenységet pedig hivatalos engedéllyel folytathatták, és hatókörüket 1989 után Magyarországra is kiterjesztették (Voiculescu 2002). Mindanégy cigánycsoportnak megvolt tehát a saját niche-je, amelyben

⁵ Marosszentgyörgy község 6 kilométerre van Marosvásárhelytől Régen irányában (Voiculescu 2002).

⁶ A „román” jelzővel toldom ki a „gábor” etnonímiát annak érdekében, hogy a magyar olvasó véletlenül se keverje össze a szerző által használt elnevezéseket.

tevékenykedtek. Amint a hagyományos tevékenységek veszítettek fontosságukból, a román „gáborok” külföldi vendégmunkával próbálták szerencsét, és a kereskedelemben is bekapcsolódtak. Mára a román és magyar gáborok közti viszony ennek a változásnak az eredménye: versengés a kereskedelmi erőforrásokért. Azonban függőségi viszony is létezik: a magyar gáborok gyakran alkalmazzák a románokat, akik mellékesen máig űzik hagyományos mesterségeiket (Voiculescu 2002). Noha a szerző nem említi, hogy a magyar gáboroknak lett volna hagyományos mesterségük, de valószínűleg ők is rendelkeztek valamiféle hagyományos szaktudással, csak akkoriban a kereskedelmet jövedelmezőbbnek tartották.

Saját terepmunkám során felfigyeltem arra, hogy a „kultúra” kifejezést a gáborok sokszor az „anyagi kultúrára”, azaz gazdagságra értik. Erre rájövén értettem meg, hogy arra a kérdésemre: mi az, amit jobban szeretnek Magyarországon, mint Romániában?, miért kaptam azt az eleinte értelmetlen választ, hogy itt több a kultúra, mint otthon Romániában. A gazdagság és adventizmus összekapcsolódik, eredménye az olyan cigány ember, amelyik nem lop, nem iszik, tiszta és... hogy mondjam... művelt! Művelt pedig nemcsak a gábor lehet, hanem román is, magyar is, vagy bárki. A művelt cigány ember a gáborok integrációs ideálja.

A nyelvi különbségeken túl nagyon fontos szerepe van az anyagi körülményeknek a két „gábor” csoport szembenállásánál. A magyar „gáborok” szerint a románok csak utánozzák őket, amikor gábornak nevezik magukat, és azért szegődtenek a románokat, ha építkeznek, hogy ezzel is hangsúlyozzák „felsőbbrendűségüket”. A gábor közösségben nagymértékű differenciálódás van folyamatban, mely alapvető struktúrákat érint. Ezt a változást nagyjából az utóbbi két évtized gazdasági sikerei okozták, és az új vallásosság csak tovább erősíti. Gazdasági sikerük alapja pedig az, hogy a gáborok 1989 után a már meglévő kereskedelmi hálózataikat terjesztették ki Magyarországra, majd azon túlra.

Tér és idő

Az általam vizsgált gáborcigány család tagjai Budapesten és környékén családi házakat bérelnek, amelyben nagyszülők laknak együtt fiúgyermekekkel, azok feleségeivel meg gyermekeikkel. Migrációjuk során megőrizték a szerényebb anyagi lehetőségekkel bíró cigányok családi modelljét. A saját és minél impozánsabb ház státusszimbólum, de Magyarországon ez a funkció nem érvényesül, minthogy a rituális tér, melynek kontextusában értelmet kap, otthon van.

A legtöbb romániai migráns státuszvesztését az is fokozza, hogy az otthonihoz képest sokkalta rosszabb körülmények között élnek Magyarországon; a lakterüket kizárólag alvóternek használják, és sok sorstársukkal megosztják. A gáborok magyarországi lakhatási körülményei ugyanakkor nagyjából megegyeznek az otthoniakkal.

A cigányok nem szeretik a házon belüli WC-t. Irtózásuk alapja az a felfogás, hogy a kiválasztás és az azzal összefüggő testrészek teljesen elkülönülnek az egyéb fizikai szükségletektől. Ez a koncepció a legnyilvánvalóbban befolyásolja testükhöz való viszonyukat és térhasználatukat. A két testrészt külön fogalmakkal illetik, az egyiket „tisztának”, a másikat meg „tisztátalannak” nevezik. A hosszú szoknya és a felsőtest meztelensége, elsősorban a férfiaknál, ebből a képzetből fakad; ezért kell a vécét minél távolabb helyezni a konyhától és más helyiségektől. Budapesti lakóhelyük tehát néhány szempontból elősegíti a cigány illemek betartását, más szempontból azonban megnehezíti, mert nincs lehetőség udvari árnyékszék felállítására. Noha otthon drága házakat építenek udvari árnyékszékekkel, magyarországi bérleményeik mind rendelkeznek vécés fürdőszobával. Ezt ők legalább annyira lealacsonyítónak tartják, mind a vendégmunkások a részleges hajléktalanságot. A romániai vendégmunkások az időt két részre, télire és nyárra, illetve az otthon töltött meg külföldön töltött időre tagolják. Egy felpörgetett időintervallum, amely lényegében a „normális” vagy normálisnak vágyott életnek felel meg, és egy statikus, monoton időintervallum változtatja egymást. Az első nagyjából a téli hónapokra korlátozódik, meg a rövid idejű hazalátogatásokra, és megpróbálja magába tömöríteni az egész év eseményeit. Az utóbbi pedig a külföldön munkával eltöltött időszakot jelenti, amelyben a vendégmunkás a legtöbb időt munkára próbálja fordítani, így akár több hónapig is dolgozhat napi 12-14 órát, amíg haza nem megy eltölteni rituális értékű felpörgetett idejét. A gáboroknál is fennáll az idő ilyen duális átélése, azonban náluk a kettő sokkal kiegyensúlyozottabb, és gyakran épp ellentétes. A rituális idő azonban náluk is mindenképp az otthon töltött pár hónapból áll. Ilyenkor köttetnek a házasságok, ilyenkor történnek az egyéb hagyományörző szertartások. A magyarországi életük azonban elősegíti a vallásgyakorlást és a kereskedelmet, amely cigány létük fontos eleme, szemben az „elidegenedett munkával”. Sokan már kicsi koruktól jártak Magyarországra, itt nőttek fel, gyakran már nem is Magyarország a munkavégzésük helye, hanem továbbutaznak a környező országokba. Azonban a legtöbbjük fejében meg sem fordult a letelepedés. A két ország közötti ingaélet a minimális „vándorlét”, amit már nehezen adnának fel. A vándor életmódból ennyi maradhatott meg, azonban az semmiképp sem tűnt el! Nemcsak a gáborokra vagy más kelderás cigányokra nézve tartom ezt a megállapítást helytállónak, hanem valamennyi félig asszimilálódott csoportra is. A magyarországi kelderások „általában nem sokat törődnek pontos térbeli elhelyezkedésükkel, sem egyénileg, sem közösségileg” (Stewart 1994, 123). Ez azt is jelentette, hogy amikor a tanács máshová költöztette őket, akkor sem aggasztotta őket a helyzet, és egyáltalában sehol nem rendezkednek be mindörökre, legyen az lakás vagy földrajzi egység (Stewart 1994). Ez a gondolkodásmód a városi, letelepedett romák esetében is jelen van lakásaikhoz való viszonyukban. Számos kelderásnál pedig ez a „föld” iránti laza viszony segíti elő migrációjukat.

Romániai helyzetük

A gáborok szemszögéből a „cigány földrajz” némiképp eltér a kutatókétól, és két területi csoportba szeretik besorolni magukat. A kelet-erdélyi sziklásabb területeken élőket felföldieknek nevezik (Oprune), a Maros megyeieket pedig alföldieknek (Telune). Utóbbiakat tartják a leggazdagabbaknak, ők vannak a társadalmi és gazdasági hierarchia csúcsán, náluk található a legbefolyásosabb „vajdák” – bulibások, akik ezáltal más szerepet is töltenek be, mint a felföldieknél. Nekem egy Budapesten élő etédi gáborcsalád magyarországi életét volt lehetőségem megismerni. Etéd Hargita megye délnyugati részén fekvő székely-magyar községközpont: közigazgatásilag Etédhez tartozik Énlaka, Kőrispatak, Küsmöd és Siklód.

A gáborcigányok gyakran mondják, hogy még otthon is jobban kijönnek a románokkal, mint a magyarokkal. Ezt azonban nem saját falujukra értik, minthogy ott alig egy román család él, ők pedig a falubeliekkel nagyon jóban vannak. Etéden egy egész utcában gáborok laknak, akik mind rokonok. A falu másik végén pedig magyar cigányok laknak, ők félig asszimilálódott falusi cigányok, és ők a legszegényebbek a településen. A falubeliek tudják a gáborokról, hogy tisztességes emberek, még a boltban is gyakran vásárolhatnak hitelre. Júniusban egy gábor asszony temetésére mentek haza, amire sok falubeli eljött, mind fekete gyászruhába voltak öltözve. Az iskolába pedig befogadják a hazaérkező gábor gyerekeket, hogy ne maradjanak le tanulmányaikban.

Egy csíkszeredai kutatócsoport pár évvel ezelőtt a „roma és nem roma” lakosság együttélésének három jellegzetes modelljét írta le több székelyföldi faluban.⁷ Ezek szerint beszélhetünk „teljes elkülönültségről”, „konfliktusos különélésről” és „beépülő modellről” (Biró–Oláh 2002, 39). A „teljes elkülönülés” esetében a cigányok külön társadalmat alkotnak, nem versengenek a magyarokkal az erőforrásokért, a cigányok gazdagok, és nagyon erős a közösségi és hagyománytudatuk. Adóikat befizetik, felekezeti életük önálló, a helyi politika pedig nem érdekli őket. A „konfliktusos különélés” esetében ugyancsak ritka a kapcsolat a magyarok és cigányok között, azonban éppen ellenkező okból: a cigányság szegény, nem kíván részt venni semmilyen közösségi munkában, az iskoláztatás rövid idejű, és a családi pótlék megszerzését célozza. Az egyházzal és egészségügyi intézményekkel sem állnak kapcsolatban, gyakran pedig a cigányság belső szerkezete is rétegződött és konfliktusos. Adókat nem fizetnek, a helyiek pedig azzal vádolják őket, hogy gyakran megdézsmálják veteményeiket, és sokan koldulásból élnek. Végül a „beépülő modell” olyan elesett romákat ír le, akik a magyar társadalomtól való teljes függő-

⁷ A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja az Open Society Institute által támogatott program keretében végezték kutatásaikat Homoródalmáson, Kászonzaltízen, Korondon, Kozmáson, Máréfalván, Nyárádkarácsonon, Oltszemen és Tekerőpatakon.

ségben élnek. Napszámosként dolgoznak a helyi gazdáknál, és erdei gyümölcsöket gyűjtögetnek (Bíró–Oláh 2002).

Etéden a magyar–cigány együttélés árnyaltabb, mint hogy a fenti kategóriák valamelyike egyedül ki tudná fejezni az ottani kapcsolatokat. A faluban nemcsak a gáborok laknak, hanem olyan más cigányok, akik viszonya a magyarokhoz leginkább a „konfliktusos különélésnek” felelne meg. 1997 őszén sikerült testvérvárosi kapcsolatot kialakítani a hollandiai Hardenberg városával. A kapcsolat állandó segítségével is jár, és már az első látogatások idején kiderült, hogy a rászorulóknak többnyire a község cigány lakosságából kerülnek majd ki. A polgármester véleménye azonban megdöbbenetett a hollandokat: „Legjobb lenne, ha autóbuszokra raknák, és elvinnék őket.”⁸

Az etédi gáborok és magyarok viszonyát a „teljes elkülönültséggel” jellemezhetjük. Az említett kutatás a „teljes elkülönültséget” a nyárádkarácsoni cigány társadalom kapcsán írta le. Tudni kell azonban, hogy a gáborok társadalmának legnemesebb és leggazdagabb ága a karácsonyfalvi (nyárádkarácsoni) közösség, és a falubeliek idegenkedésének oka többnyire nem a gáborok nemzetisége, hanem mert a gáborok minden házat felvásárolnak, földet szintűgy, és a magyaroknak az az érzésük, hogy lassan az egész község a gáboroké lesz. Tény, hogy a karácsonyfalvi gáborok minden olyan ingatlant megvesznek, amelynek tulajdonosa megszorul, illetve meghal. A magyaroknak pénzre van szükségük, a gáboroknak pedig több házra a fiatal családtagok számára. Az etédi gáborok szerényebb anyagi helyzetűek, és saját házakat építenek, ez is oka lehet annak, hogy a többségi lakosság befogadóbb velük szemben. Etéd falujában mintegy 1100-an élnek, harmaduk cigány.⁹ Mátéék nagycsaládja Budapesten 2007-ben 30 fővel képviselteti magát, köztük összesen négy 5 évnél fiatalabb gyermek van. Mátéék 50 falubeli gáborcigány nevét is felsorolták, emellett a gáborok lakta utcáról azt mondták, hogy 20–25 ház lehet rajta, mindegyikben legalább ötven laknak. Az így kapott szám 100–125 etédi gáborral számol. Ha pedig a magyar házi cigányokat is hozzáadjuk, akkor egy sokkal nagyobb számot kapunk, ami inkább megfelel a környékeliek véleményének.¹⁰

A gáborcigányok elég régóta ott élnek ahhoz, hogy a helyi falusi társadalomba integrálódjanak. Máté és apja a XIX. század közepéig vezeti vissza családfájukat. Azonban a gáborok sosem voltak kizárólagosan a falu világának a részei. Késői letelepedésük után is olyan szabadmesterségeket űztek, amik nem kötötték őket a

⁸ Etéd Község Lapja. 2004. augusztus, 13. sz.

⁹ Bajna György: Romlás ellen munkával, áldozatvállalással. Hargita Népe, 2006. augusztus 30. XVIII. évf. 193. szám.

¹⁰ A fenti állításokat nem volt módomban ellenőrizni, azonban ha a romániai romák valós számának becsléséhez bevett két-háromszoros szorzót alkalmazom, akkor a gáborok becslése nagyjából megegyezik a szakértőivel.

földhöz. A család mindig is pálinkaüstözéssel és csatornázással foglalkozott. Valószínűleg ők készítették Etéd valamennyi régi házának az ereszszerét, illetve az ő üstjeikben főzték a szilvapálinkát.

Manapság már nemcsak a cigányok végeznek szolgálatot a magyarok részére, hanem ez fordítva is igaz. A cigány asszonyok ruháikat egy falubeli magyar nőnél varratják, aki maga is Magyarországra jár dolgozni, itt azonban nem varr. Ez nemcsak az etédiekre vonatkozik, hanem más gábor közösségnél is előfordul (l. Tesfay 2005a). A hagyományos ruhák megvarrása az otthon töltött rituális időszakra esik. Addig a nők összegyűjtik az anyagokat, elképzelik, hogy mindegyikből milyen ruhadarab fog majd születni, és télen megvarratják a magyar varrónőnél, mivel egyikük sem ért ehhez.¹¹ A magyarok tudását viszont a gáborok nyelvtudásban múlják felül, mivel utazgatásaik alkalmával megtanulhattak románul, míg Etéden még a fiatalok között is ritka az, aki beszél a nyelvet.

Ezenkívül a magyarokat és gáborokat a vallás is összeköti. Etéd és a hozzá tartozó négy falu vallási összetétele igencsak változatos egy székely községhez képest. A többségi reformátusokon kívül van még félezer katolikus is, és majdnem ugyanannyi neoprotestáns vallású. A gáborok mindaddig kimaradtak a falu vallásos életéből, míg rá nem találtak egy olyan vallásra, amely többet változtatott hagyományos értékrendjükön tíz év alatt, mint a beolvasztó szocialista politika fél évszázad során. Az etédi gáborok nagy része mára már adventista, és gyerekeiket is az „új” vallás szellemében nevelik. A vallási közösség Budapesten is befogadó a gáborokkal szemben. Nem cigányokként, hanem igazhívó emberekként tekintenek rájuk, amely szoros és bizalmas kapcsolatot teremt közöttük. A gyermekek jobban szeretik Budapestet, mivel több időt töltenek itt, és több a barátjuk. Amikor otthon vannak, a gábor gyerekek inkább egymás között játszanak, hiszen olyan rokon gyerekekkel is találkoznak, akik az év többi részét tőlük távolabb töltötték. Az idő nagy része rokonlátogatásokkal és ünnepekkel telik el, ráadásul a rokon-szomszédok is ritkábban találkozhattak év közben. A szombati istentisztelet után azonban a falu többi „adventista gyermekével” is találkozhatnak.

A Budapestre vezető úton

Szóljunk az útról, amely összeköti szülőföldi életüket, tehát a hagyományok rituális helyszínét magyarországi életükkel, tehát a profán, gazdasági hellyel. Ennek az útnak elsősorban szimbolikus tartalma, mintsem földrajzi meghatározása fontos.

A legtöbb cigány csoportnál a nomád életmód átalakult, és ez az átalakulás Kelet-Európában a XX. században gyorsult fel. Az úgymond letelepedett cigánykö-

¹¹ A hagyományos gábor viselet részletes leírásához, valamint identitásuk és viseletük kapcsolatáról l. Tesfay 2005a.

zösségek kapcsán sem tartanám helyesnek azt a kijelentést, hogy a „nomadizmus” minden esetben megszűnt. Az, hogy sikeresen ellenálltak a többségi társadalmi normák befogadásának, annak a következménye, hogy a nomád életforma nem szűnt meg, csupán átalakult. A romák ethoszának fontos része a függetlenség, szabadság, a vándorlás.

Ha a hagyományos sátras vándorélet át is alakult, az alapvető kulturális jegyek fennmaradtak. Endogám társadalmuk megköveteli, hogy párjukat valamelyik gáborcigány nemzetségből válasszák ki. Ugyanakkor a nemzetségek között is létezik egy ranglétra, amely szabályozza, hogy a pár mindkét tagja nagyjából egyformán előkelő családból származzon. Előkelőnek lenni a gáboroknál nagymértékben gazdasági fogalom, minthogy a hagyományőrzés szempontjából mindegyik nemzetség többnyire egyformán eltökölt. Pontos ismereteik vannak egy-egy nemzetség, család vagyoni helyzetéről, így előre ki tudják számítani, hogy melyek azok a családok, ahol lányaikat férjhez tudják majd adni. Ennek érdekében több száz kilométert is utaznak. Ha tudomást szereznek róla, hogy valamelyik családnál férjhez adandó lány van, akkor elmennek egy családi látogatásra, és lehet, hogy rögtön meg is egyeznek a házasságkötésben. Mielőtt jelenlegi magyarországi kettős életüket elkezdték volna, Mátéék hasonlóan éltek Romániában. A szocializmus évtizedei után, amikor a községhez való kötöttség, illetve a kényszerű munkavállalás miatt nehéz volt a cigányok számára vándorló életüket folytatni, a kelet-európai kapitalizmus hajnalán az öreg Máté is elindult új lehetőségeket felfedezni. Noha egyéb cigánycsoportok még 1990 előtt is kijártak Magyarországra, sőt, talán messzebb is, az öreg Máté csak 1991-ben indult el Törökországba, mint oly sokan akkoriban, különböző elektronikai cikkeket vásárolni. A törökországi „kereskedőturizmus” nemcsak Romániában létezett, hanem több délkelet-európai országban is. Egy bolgár antropológus nagyon vázlatosan számol be erről, kiemelve, hogy Bulgáriában nagyon nagy számban a romák vállalkoztak ezekre az utakra, őket követték a bolgárok. Egy ilyen kereskedelmi út etnográfiai leírása során román buszokat is említ, valószínűleg ennek a fajta „turizmusnak” a romániai változata sem különbözött lényegesen az általa megfigyeltektől (Konstantinov 1996). A karácsonyfalvi gáboroknál egy külön stratégia részeként léteztek az úgynevezett zepterokcsik (Gagyi 2002, 58). Törökországi útjaikon kívül ugyanezzel a kifejezéssel illették a magyarok és cigányok közös használtautó-kereskedését.¹²

Ekkor szerezték be legtöbben első színes tévéjüket, videólejátszójukat, magnójukat vagy a különböző konyhai robotgépeket. Sokan másodkézből jutottak hozzájuk, olyanoktól vásárolva fel ezeket, mint öreg Máté, aki nem félt belevágni egy

12 Gagyi József úgy írja le a zepterokcsi jelenséget, hogy annak során magyarok autójukkal, sofőrként Törökországba vitték a cigányokat, akik ott leginkább Zepter típusú edényeket vásároltak, hogy itthon kereskedjenek velük (Gagyi 2002, 58).

ilyen útba, és rendelkezett elég információval arról, hogy hol szerezheti be az árut a legolcsóbban. Azelőtt sem volt azonban állandó lakhelye Etéd. Öreg Máté húsz évet dolgozott a bánáti vasipari központban, Resicabányán, mellette bádogoskodott és kereskedett. A bádogosság mindig is az alapfoglalkozás, az ősi foglalkozás volt, amelyet nehezen hagynának el.

A két iskoláskorú fiú nagyjából úgy nőtt fel, mint ma saját gyermekeik. Az év nagy részét Resicabányán töltötték, a telet pedig otthon (vö. Gagyi 2002, 50). A téli hónapokban az etédi iskolába jártak pótolni az anyagot, azonban egy resicabányai iskolába voltak beíratva. Nem sok évet töltöttek az iskolapadban, részben mivel a gáborok eszmerendszerében a sikeres élet megvalósításához nincs szükség közép- és felsőfokú tanulmányokra, de vándorló életmódjuk amúgy is megnehezítette a rendszeres iskolába járást. Törökország után ugyanis számtalan európai országot bejárt az öreg Máté, néhány országban a nyelvet is megtanulta, végül Magyarországra került, ahol eleinte nem voltak papírjai. Ez abban is megakadályozta, hogy gyermekeit iskolába járassa. Rupi 15, Máté 17 évesen került Magyarországra; őt, illetve nyolc elvégzett osztállyal rendelkeznek. Unokatestvérük, Karcsi pedig csak az első két osztályt járta ki, a másodikat azonban kétszer. Az iskolázatlanság igen általános a gáborcigányok körében, sokan panaszkodtak, hogy nem volt lehetőségük tanulni, pedig szerettek volna. Azonban csak az idegen nyelvek tanulását tartják fontosnak, mert anélkül nehezen boldogulnak külföldön. Sokan nagyon fejlett nyelvérzékkel rendelkeznek, hallásból képesek megtanulni egy nyelvet olyan szinten, hogy az munkájukhoz és mindennapi boldogulásukhoz elég legyen. Legtöbb gondjuk az angollal akad, emiatt nagy-britanniai próbálkozásaik mindig sikertelenebbek, mint a franciaországiak vagy németországiak. Általában azt nyilatkozták, hogy költenének nyelvtanulásra, ha olyan tanárt találának, aki tudna hozzájuk igazodni. A szülőfalujukba szóló meghívások gyakran úgy hangzottak, hogy kapok ételt és fizetséget, megismerhetem a gáborok eredeti életét, én meg megtanítom őket angolra, hogy tudjanak Angliába is kimenni. A karácsonyfalviak is hajlandók befektetni a nyelvtanulásba, jóllehet a gádzsó iskolát nem tartják sokra. (Biró-Oláh 2002).

Máté és Rupi 1998-ban jöttek ki Magyarországra, amikor elég idősök voltak ahhoz, hogy apjuk mesterségét üzzék. Nem mindig laktak Budapesten, eleinte ők is egy Pest megyei településen találtak maguknak szállást. Munkakörük nem követelte meg, hogy nagyvárosban lakjanak. Tíz év alatt alapítottak egy bt-t, így teljesen legálisan élnek és dolgoznak Magyarországon.

A nagy család négy autóval rendelkezik, amikor dolgozni mennek, gyakran mind a négygel nekiindulnak az útnak. A négy autóba azonban semmiképp nem férnének be mindannyian, így nem egyszerre jönnek ki Magyarországra, illetve mennek haza. Nem is használják mindannyian az autót. Az asszonyok leggyakrabban tömegközlekedéssel kell, hogy utazzanak. Egy-egy családtag, ha nem rendel-

kezik jogosítvánnyal, busszal utazik ki Magyarországra is, nem pedig autóval. A nyelvtudás mellett a jogosítvány birtoklása jelenti a másik fontos képességet, mivel autó nélkül nem tudnának sikeresen tevékenykedni. Sikeres budapesti kereskedő oláhcigányokról írták, hogy „naponta nagy területeket járnak be, elengedhetetlen munkaeszközük az autó. Leginkább a város erőforrásaiból igyekeznek meríteni, de nem ritkák a vidékre irányuló utak, sőt külföldre is ellátogatnak – leginkább a környező országokba –, ha valami jónak ígérkező üzlet híre felmerül” (Hajnal 2000). Az etédi gáborok munkavégzése nagyjából ugyanilyen struktúrára alapul, jóllehet náluk a vidéki és külföldi utak elsőbbséget élveznek a fővárosba irányulókhoz képest az áruk beszerzésekor. Az autó valamennyi oláhcigány közösség számára létfontosságú, és nagy presztízsértékkel bír, akár Kanadában, Párizsban, Budapesten vagy Karácsonyfalván (Hajnal 2002; Williams 2000; Gagy 2002).

Mátéék tehát már tíz éve vannak folyamatosan Magyarországon. Ez alatt a tíz év alatt az igény a csatornázásra jelentősen csökkent, és jövedelmüket más forrásokból egészítik ki. Így válhatott Magyarország csupán tranzitországgá, lakhellyé. Itt laknak, hogy közelebb lehessenek „munkahelyükhöz”, és mivel már megszokták. Igazából sem ide, sem otthoni etédi környezetükhöz nem tartoznak igazán, mégis mindkét helyen megvan az ismeretségi körük, és jól érzik magukat. Eleinte valójában a jobb kereseti és üzleti lehetőség vonzotta a gáborokat Magyarországra, mára azonban befogadó országuk sokkal többet jelent számukra ennél. A két lakhelyük közötti időszakos ingázás a munkájukkal összhangban fenntartja bennük azt a képzetet, hogy őseikhez hasonlóan vándoréletet élnek. A gábor lét mindemellett Romániához köti őket. Csak ott építkeznek, és kötelességük a fontosabb társadalmi eseményekre hazamenni ahhoz, hogy ne legyenek kitagadva abból a közösségből, melynek oly büszke tagjai (Tesfay 2005b).

A létfenntartás eszközei

Figyelembe véve a családok létszámát, azt, hogy bérelt házakban laknak, otthon meg saját házaik épülőben vannak, sokkal több kiadásuk van havonta, mint egy átlagos magyar embernek. Mátéék a 11 főre havi 150 ezer forint körüli összeget fizetnek a lakhatásért. Az étkezés igen fontos számukra, és minden ebédnek megadják a módját. Emellett a háztartást három férfikéz tartja fenn. A hét legtöbb napját az asszonyok a gyermekekkel töltik otthon, a férfiak pedig távol dolgoznak. Gyakran alig péntek délután térnek haza, a családban tölteni a szombatot, mely vallásuk szerint a hét pihenőnapja. Előfordul azonban, hogy hetekig, sőt hónapokig hiányoznak otthonról.

A férfiak munkaszerzési módja elég egyszerű. Igaz, hogy ritkán hirdetik is magukat, de nagyrészt látatlanban indulnak el munkát keresni. Vannak kapcsolataik, régi alkalmazók, akik további ismerőseiknek javasolják őket, ezért mobiltelefonon

mindig elérhető, telefonszámukat pedig sosem felejtik el megadni a lehető alkalmazónak. Mégis egy átlagos munkanapjuk úgy zajlik, hogy beülnek autóikba, amelyek tele vannak szerszámokkal, munkaeszközökkel s eladásra szánt áruval, és neki-vágnak az országútnak. Amint elérnek egy faluba, ott körbekocsikáznak, és becsen-getnek minden házhoz, amelynek eresztrendszerén javítandót vélnek felfedezni, il-letve ahol az még nincs kiépítve. Ilyenkor felajánlják segítségüket, talán alkudoznak a tulajdonossal. Ha az első próbálkozás nem jött be, akkor meg lehet próbálkozni egy edénykészlettel. Nyár elején mind a nők, mind a férfiak edénykészletekkel ke-reskednek. Az olcsóbbik 15 000 forint, a nagyobb darabszámú, jobb anyagból elő-állított készlet pedig 25 000. Ezekkel az árakkal 20-30%-os profitot tudnak elérni, ezért ennél olcsóbban nem árulják. Lealkudni is csak addig lehet, amíg a rajta szer-zett nyereség nem csökken a 20% alá, az alatt ugyanis nekik nem éri meg eladni. Hagyományos ruházatukon is változtatnak a külföldön dolgozó gáborcigányok. A nők esetében a ruházat megőrzésének fontossága nagyobb, mint a kereseti lehetőségek maximalizálása, a férfiak azonban lemondtak a kalapról, amit túl kirívónak tekintenek. A sötét és élére vasalt nadrág, fehér ing és zakó már nem üt el annyira a normától (vö. Tesfay 2005a). A bajusz is sok esetben megmarad. Nem igaz, hogy a gáborok esetében olyan „láthatatlansági stratégiáról” beszélhetünk, mint a párizsi romák esetében (Williams 1982). Otthon pedig épp ellenkezően, a gábor viselettel a többségi társadalom szemében is magasabb státushoz jutnak.

A tetemes benzin- és szállásköltség mellett is nyereségesek. Van, hogy a csator-názás alig fedezi az albérlet költségeit, így a kiegészítő tevékenység „életmentő” fon-tosságú. Általában pedig sok egyebet is árulnak az edénykészletek mellett; minden apróságot, amit alacsony áron be lehet szerezni, és van rá némi kereslet. Az asszonyok is járnak piacozni, például láb-, térd- és tenyérvédőket árulnak. Az árukat Magyaror-szágon szerzik be, piacokon, ahol jó ismeretségekkel rendelkeznek főleg az arab áru-sok körében. Tőlük a piaci ár alatt tudnak nagyobb mennyiségben árut beszerezni.

Más országokba a magasabb profit vonzza őket. Többnyire olyan országokba járnak, ahol már rendelkeznek megfelelő kapcsolatrendszerrel és nyelvi ismere-tekkel. Szlovéniában például már ismerik a piacokat és a legolcsóbb szállásokat. A schengeni csatlakozás könnyítheti a dolgukat, és talán előtérbe kerül majd a kocká-zatmentes nemzetközi kereskedelem. Románia és Magyarország között nem pró-bálkoznak, mert a vámosok sokszor feltételezik, hogy saját ruháikat, amelyből egy gáborcigány asszonynak meglehetően sok van, eladásra szánják. Angliában az otta-ni gáborok segítségével találták meg a piacot, azonban a nyelvismeret nélkül nehéz volt számukra a kereskedés. Ennek ellenére le voltak nyűgözve a londoni kozmopo-litizmustól és kultúrától.

A csatornázás gyakran háttérbe szorul. Tudják, hogy egyre csökken az igény az ilyen jellegű tevékenység iránt, mégis ragaszkodnak mesterségükhöz. De míg

egykor maguk munkálták meg a fémlemezeket, ma már erről teljesen lemondtak. „Olyan olcsón meg lehet venni a kész anyagot, hogy azt nem éri meg nekünk csinálni. Meg nem is tudjuk, helyünk sincs itt, szerszámaink sincsenek, aztán meg úton vagyunk...” Azután meg elmesélte, hogy kiktől szoktak vásárolni, hogy évek óta ugyanazoktól veszik meg az anyagot, mégis milyen jól jön, hogy gyorsan tud fejben számolni. Ezért kell az iskola! Épp pár héttel azelőtt történt, hogy egyik műhelynél többet számoltak fel, mint amennyit fizetniük kellett volna. Erre már rájött, azonban nem szólt, annyit mondott az árusnak, „ezt Isten majd megfizeti, jó napot”, és ezzel elment. A következő alkalommal más híján ugyanoda kellett visszatérniük, ugyanahhoz az eladóhoz. Ekkor azonban az eladó nagyon elszámította magát, és kétszeres mennyiségű anyagot adott ki fele áron. Az öreg nem szólt semmit, mivel „ez volt Isten büntetése”. A következő alkalommal tisztázták az ügyet, az eladó elismerte, hogy akarattal csapta be őket, illetve, hogy második alkalommal saját magát csapta be. Csodálkozott a gáborok matematikai tudásán, és azóta tisztességes ügyfélként kezeli őket.

Az ereszcsonna anyagára benne van a gáborok által elkért árban. Ők számítják ki, hogy az adott munkához milyen mennyiségű anyag szükséges. Nem csalnak, mert Istennek a tisztességes munka tetszik, ők meg szakemberek, jó munkát végeznek, és azt meg kell fizetni. A munkával a ház nagyságának függvényében egy-két nap alatt végeznek. 100-150 000 forintot kérnek egy ereszepítésért. Az ár reálisnak számít: egy 100 m²-es háznak a legolcsóbb horgonyzott, 33-as, normálméretnek számító eresszel való ellátása 50 000 forintba kerül. Az ereszcsonnák szerelési díja pedig 1000-1200 forint/folyóméter. Ez a díj a 100 m²-es házra számítva még 50 000 forintnak felel meg. Azaz az egész munka kerülne 100 000 forintba egy, magát az interneten is hirdető nagyobb vállalkozásnál. Az anyag ára persze lehet a fenti tízszerese is, mivel a legolcsóbbnak számító és közkedvelt horgonyzott termékek és az ugyanolyan méretű legdrágább, vörösréz ereszelemek közötti árkülönbség 16 000 forint! A munkadíj azonban mindig egyforma, ami 4-5 részre oszlik, de persze a közös családi kasszába kerül. „A jó időkben havi több milliót is lehetett keresni” – mondja Rupí, és sajnálkozva hozzáfűzi, hogy mostanában van hónap, hogy alig egy-két munkára kérik fel. Tudatában vannak, hogy már Magyarországon is leáldozott az ősi mesterségüknek, de nem mondanának le a bádogosságról. Mindemelllett intenzívebben űznek kereskedelmi tevékenységet, mely során könnyebb alkalmazkodni a változó piachoz. Ennek érdekében más országok piacain is kísérleteznek, mivel meggyőződésük, hogy a magyar vásárlóerő is hanyatlóban van, nemcsak a termékeik iránti igény. Románia fő hátrányának ugyancsak az alacsony vásárlóerőt említik, pedig ott rengeteg a csatorna nélküli ház is. A kereskedelmet azonban semmiképp sem tekinthetjük új keletű tevékenységnek. Még Mátéék csatornás visszamenői is foglalkoztak kereskede-

lemmel, nem beszélve a közismert cigány lókereskedelemről. Kereskedelmüket úgy írták le, hogy „pénzt csinálnak pénzből”, azaz pénzért vesznek árut, azt majd drágábban eladják anélkül, hogy bármit is változtatnának az áru minőségén (Stewart 1994).

Akkulturáció vagy vallási ébredés?

Érdekes jelenség a gáborcigányok „adaptációs” folyamatában a különböző neoprotestáns vallások felvétele és a vallásos előírások szigorú követése. A kamaszkorú Karcsi a keresztelési szertartáson még nem esett át, tehát még nem szigorúan tagja az egyháznak, mégis mára hitbuzgó adventista, aki lelkesen beszámol családjá, „fajtája megvilágosodásáról” és a vallásfelvétel óta bekövetkezett változásokról úgy személyes, mint csoportos szinten.

A hagyományőrző cigány csoportok mindig is folyamatos átalakulásban vannak. Lassú folyamat ez, melyet az tett lehetővé, hogy mikrotársadalmukba zárkózva, hagyományos életvitelüket tudták folytatni. Azonban ennek tudatosításában a hagyományos élet a létfenntartás eszközéből életcéljukká vált. Bizonyos kulturális elemek számukra a fennmaradást jelentik, és nem a hanyatlást. Általában a technika és az élvezeti szerek területén folytak ezek az alkalmazkodások. A lovas szekeret olyan mértékben felváltotta a személygépkocsi, hogy egy épelméjűnek tekintett gáborcigánynak meg kell, hogy legyen a vezetői engedélye. A jogosítvány megszerzéséhez szükséges tudást – írás, olvasás – kötelezőnek tekintik. A saját autó pedig a mobilitás jelképeként bekerült a gábor kultúra sajátosságai közé. A fiatalok szeretik a divatos telefonokat, szeretnek gyorsan vezetni, és szeretik a külföldi autókat. Az esküvőkön nagy mennyiségben fogyasztanak energiatitalokat és Unicumot. Ennél mélyrehatóbbak azonban azok az átvett kulturális jegyek, amelyeket sokkal nehezebben fogad el a többség, például a nyelv, a vallás, a rítusok és az ezekből fakadó viselkedésformák. A gáborok, nyelvhasználatukat illetően évszázadok óta kétnyelvűek, és számos idegen nyelvet ismernek. Úgy érzik, hogy ha egy nép elveszíti a nyelvét, akkor az a nép is elveszik.

A vallásosság megjelenése azonban igen érdekes jelenség. Amíg meg nem ismerkednek valamely neoprotestáns vallással, a gáborok a helyi többség vallását veszik fel, de nem gyakorolják azt. Pedig az áttérésben semmilyen kényszerítő vagy ösztönző tényező nem játszik szerepet, mégsem válnak soha gyakorló reformátussá vagy katolikussá. A neoprotestáns vallások iránti érdeklődés a cigányok körében nem korlátozódik a gáborokra. Ezek az egyházak nagy teret hódítottak az utóbbi években a nyugat- és kelet-európai országokban egyaránt. Szűz terepet találtak a szegénységben élő és lelki vigaszra váró, valamint a szocializmus ateizmusa által hitetlenségben nevelkedett rétegek körében.

A romániai közvélemény „cigány vallásnak” tekinti a pünkösddizmust. A gábor-cigányok többnyire a pünkösdi vagy az adventi irányzathoz tartozó vallások valamelyikét vették fel az utóbbi évek során, ez azonban nem tekinthető tipikus akkulturációs folyamatnak. Mielőtt tudomást szereztek volna az „új” vallásról, a gáborok a környezetük vallásához idomultak, így sokan reformátusnak vallották magukat, a hitelvekkel azonban nem voltak tisztában, és csak az ősi istenképüket volt hivatott a többiek számára alátámasztani. Az igazi érdeklődést azonban az olyan kisebb gyülekezetek keltették fel, amelyek élesen elkülönülnek a nagy keresztény egyházak tanításaitól, internacionalizmust, egyenlőséget és egységet hirdetnek. Eképp nemhogy átvennék a többségi társadalom vallását, de élesen szembe is helyezkednek azzal, és részévé válnak egy alakuló egyetemes vallásnak és társadalomnak, amelyben saját hagyományait megőrizve élvezhetik az egyenlőséget.

Karácsonyfalván az első adventista a faluban a hetvenes években tért meg, és utólag ő vált a falu egyik legsikeresebb gáborává, akit a magyarok a cigányok „vajdajaként”, bulibásként ismertek (Gagyí 2002). Gagyí József interjúalanyainak egyike úgy nyilatkozik, hogy az, hogy ennyien járnak autóval, a Jóistennek köszönhető. A Jóisten azzal segítette meg a karácsonyfalvi cigányokat, mert közel kerültek hozzá, mert átálltak, akkor azért adta a Jóisten a gazdagságot. A hit és az anyagi világ kapcsolata tehát a gáborok képzeletében is él, ez a kauzális viszony azonban épp az ellentettje annak, amit a kívülállók feltételeznek.

Mátéék családja 2000 környékén vált adventistává, miután az adventizmus azelőtt már megjelent náluk a családban. Elmondásuk szerint nem szervezett térítés útján vették fel a vallást, hanem a megtérésnek egy igencsak romantikus magyarázata van: Mátéék anyja, Lídia egyik éjszaka valóságghű rémálmot látott, amelyben a világvége elevenedett meg előtte. Ő meg a családja egy nagy szakadék egyik oldalán álltak, a többi embert a szakadék túlsó oldalán háború pusztította. Ekkor az asszony megígérte Istennek, hogy ha a legközelebbi szombaton nem megy el a templomba, hadd legyen ugyanaz a sorsuk, akár a többi embernek az álomban. Az asszony azóta is hívő. Azért eshetett a választás az adventista egyházra, mivel férje nővére már kapcsolatban állt az új vallással, és valószínűleg tőle is hallhatta azokat az apokaliptikus elképzeléseket, amelyek utólag az álomhoz is elvezettek. Így családjukban ő volt az első, aki megtért, őt követték gyermekei, azok feleségei és az unokák, akiket már az új vallásuk szellemében nevelnek, míg felnőtt korukban eldönthetik, hogy megkeresztelkednek-e, vagy sem. Férje azonban máig sem keresztelkedett meg, neki többet ér egy pohár pálinka, mint az Isten – mondja a felesége.

És valóban, az adventizmus beillesztése hagyományos életvitelükbe olyan kulturális hagyományok feladásával járt, amelyek századokon keresztül jelképezték a „cigány jellemet”. Le kellett mondaniuk a táncról, a zenélésről, az ékszerviselésről, a sertésfogyasztásról, a fiatalkori házasságról. Az alkoholfogyasztást meg a do-

hányzást teljes mértékben mellőzni kell, és ezt be is tartják, pedig ismert, hogy a kelderásoknál az alkoholfogyasztás szimbolikus értékkel bír. Úgy tartják, hogy az erősíti a férfit, és általa lehet felkészülni a mulatságokra, amelyek minden alkalommal fontos társadalmi események (Stewart 1994).

Lemondtak az ékszerek viseléséről, a férfiak nem viselnek drága órákat meg karkötőket, a nők pedig lenézik azokat, akik érméket fűznek a hajukba, vagy aranyat hordanak. Ezt is egy nagy hagyomány feladásának lehet tekinteni. Fraser szerint „mindkét nemre és minden korosztályra jellemző az ékszerek szeretete és viselete, ami régóta megfigyelhető a cigányoknál” (Fraser 1996, 114).

Megtartják a napi imaidőket, az étkezéssel kapcsolatos áldásokat, és lehetőség szerint minden szombaton eljárnak az imaházba. A szombatot is ugyanilyen buzgósággal tartják. Ilyenkor nem szabad vásárolniuk, de elfogadni sem szabad olyasmit, ami egy másik adventista részéről aznapi vásárlást igényelt. A táncval és a zenéléssel kapcsolatos gyengébb tilalmakat nem mindenki tartja be, de több tiszteletben részesítik azokat, akik ezt is képesek megtartani.

A gáborok ezáltal két közösség részévé válnak: saját etnikai közösségüké és egy univerzális, etnikai és politikai határokon átívelő vallási közösségé. Mindegyikben egyformán megtalálják a helyüket, sőt mindkét közösségen belül kezdenek kialakulni azok a halmazmetszetek, amelyekkel a kapcsolat szorosabbá válik, mint a két tábor egymást nem fedő tagjaival. Így az imaházban a gáborok egy csoportot alkotnak, jóllehet egyedül ekkor találkoznak etédiek karácsonyfalviakkal vagy másokkal. Ilyenkor egymás között anyanyelven köszönnek: Pace, ami annyit tesz „béke”: latin eredetű szó, melyet a román közvetítésével vettek át. A mulatságok társadalmi kohéziós szerepe a szombati imaházakra hárult, így mondhatni csak a funkció hordozója változott. Ugyanígy a gábor közösségen belül is az imaidők és áldásadások miatt a vallás által is kapcsolatban álló egyének, családtagok inkább összejárnak. A leggyakrabban felkeresett imaház a Bosnyák tér közelében található, és amikor idejük van, ide járnak a gáborok. Utazgatásaik során minél több imaház szükséges ahhoz, hogy teljesíteni tudják vallási kötelességeiket. Egyik szombaton azért kellett Máténak és Rupinak a Bosnyák téri imaházba mennie, mert másnap elutaztak, és csak ott volt aznap úrvacsoravétel, amiről lemaradnak, ha az utazás előtt nem teszik meg.

Az egyház pedig sokkal könnyebbé teszi számukra az idegen országok felfedezését. Az egyházi közösség kapcsolatai révén könnyedén megoldható, hogy egy teljesen idegen országban valamelyik hittársuk (gábor és nem gábor egyaránt!) fogadja őket, és segítséget nyújtson. Így a piacok megtalálása még könnyebbé válik, és semmilyen veszélynek nincsenek kitéve. A hitéletüket pedig változatlanul folytatják, beleértve a szombati imaházat.

Még egy pozitívum, hogy a gyengén iskolázott cigányoknak vallási okból kötelező a Bibliát, Ellen G. White könyveit olvasni, és tartalmukon elgondolkodni. A

Biblia magyar és cigány nyelven egyaránt kapható az imaházaknál, így akár saját nyelvük írásával is kapcsolatba kerülhetnek. Mindez bizonyos mértékben kiegészíti hiányos műveltségüket, és a jogosítvány megszerzéséhez szükséges írni-olvasni tudást is meghaladja. Ennek hatása érdekesen megmutatkozik beszédstílusukban. Az idősebbek székelyes magyar akcentusával ellentétben a fiatalabb adventista cigányok szókinccse és hanglejtése régies és mesterkélt. Prédikációkban elhangzott kifejezéseket ültetnek át a mindennapi beszédbe, mely a normálisnál lassabb ütemű, akár a hittérítőké. Ez azonban jámbor és megbízható megjelenést biztosít számukra, mely talán előnyt jelenthet kereskedelmi tevékenységük során.

Hogyan tovább?

A gábor fiatalok, mind külsejüket, mind társadalmi szerepüket és viselkedésüket nézve, sokkal érettebbnek tűnnek, mint az azonos korú magyar fiatalok. A gyermekévek hamar eltelnek, és egy 15-16 éves fiú már férfinak számít, aki nősülhet, saját családot alapíthat, és fenntarthatja azt. A lányok már 14 éves koruktól feleséggé, anyává és háziasszonnyá válhatnak. Ez csupán funkcionális szempontokból maradt fenn egy olyan népcsoportnál, amelyiket nem ért el az iparosodás vihara. Az alábbiakat olyan interjúk alapján írom, amelyek során ilyen fiatal, 17-18 éves fiúk világnézetére próbáltam fényt vetíteni. A mai 17-19 éves fiatalok generációja határvonal, mely elválaszt egy lassan átalakuló hagyományos életmódot egy más elvek alapján szocializálódott gyermekgenerációtól.

A 19 éves Karcsi még „a régi kor” szülöttje. Volt már nő, azóta elvált, és új feleséget keres magának. Két osztályt végzett az otthoni iskolában, azonban amikor Magyarországra került, nem tudta folytatni tanulmányait, ezt pedig ő maga is sajnálja. Büszke származására, és szívesen beszél a gáborok szokásairól, szigorúan elhatárolódik a fiataloktól, kik soraiból már 14-15 éves korában kilépett.

Ő volt az utolsó generáció, amely a hagyományos házassági szokásokhoz híven nősült meg. Ezeket a szokásokat már maga is károsnak véli, azonban a gábor kultúra részének tekinti. A vallás ugyanis megköveteli, hogy a lány 16, a fiú meg legalább 18 éves legyen, amikor megházasodik. Ennek áthágását szigorúan büntetik. Az új szokásra való átállást a gáborok nem hagyományaik elhagyásának tekintik, hanem a megvilágosodás jelének. Divatként beszélnek róla, mely épp megváltozott, és az, aki ad magára, követi az új trendeket.

Az „új trendek” nem vonatkoznak csupán a házasságra. A fogyasztási cikkek terén is változások következtek be. Most már csak kávé, üdítőt, energiatalt fogyasztunk. Régebben nagy sötétségben éltek; italt, cigarettát fogyasztottak – mondja Karcsi.

Önmeghatározásukban a hagyományokhoz való kötődést hangsúlyozzák. Ha öt dolgot szeretnének megtudni a gáborokról, amit ők maguk a legfontosabbnak

tartanak, akkor ilyen válaszokat kapunk: Egy – a ruhaviselet. Kettő – a mobilitás, az, hogy nagyon sok országban járnak; nekik ez a szakmájuk, vándorok. Mert nincs iskolájuk... Három – a hierarchikus berendezkedés, a társadalmi rang fontossága. Négy – az adaptáció, hogy a mai fiatalság nagyon kényelmes életre szokott rá, a bádigos munkát már nem tudják csinálni. Öt – az anyagi helyzetük; nagyon fejlettek, szép lakásaik vannak.

Ezeket a sajátosságokat a többségi társadalom kultúrájával és más cigány csoportok kultúrájával szemben fogalmazzák meg. A negyedik sajátosságként – érdekes módon – az adaptáció szerepel, melynek következményeit csak megjósolni tudják, de igazán átlátni még nem képesek. Bizonyosak abban, hogy a fiatal generáció is fenntartja majd a cigány hagyományokat, és a legfontosabb veszélyt az iskolázatlanságban látják. A fiatalok, amikor én voltam iskolás, 10 évvel ezelőtt, még szerettek járni iskolába, és értelmileg olyanok voltak, hogy megértették, felfogták a dolgokat, tehát megtanultak olvasni és írni. Akkor sem jártunk egyetemre, de a mai gyerekek, azok nemigen tanulnak meg olvasni, nem tudom, nehéz a felfogásuk? Sok gyereket nem is járatják iskolába. Van ma is, akinek jó az esze, és megtanul. Ma is van olyan tehetséges fiatal, aki megtanul zongorázni, gitározni; olvasni, írni, hogy legyen meg a vezetői engedélye. Az, aki nem tanul meg írni, olvasni, az egy nagyon tanulatlan ember. Vannak közöttünk is, gáborok között, mint a magyarok, akik nagyon műveltek. Úgy étkeznek otthon is, szalvétával, különböző tényezőket használnak. Vannak prédikátorok is az adventista gábor cigányok között. Szóval fejlődik a hit terén is – hangzik el egyik interjúban.

A vélemények ellenére vannak gyermekek a családban, akik már a gimnázium kapuján kopogtatnak, máris több osztályt elvégezve, mint az előző generáció. A bádigos munkához valóban nem értenek, azonban gyönyörű kiejtéssel beszélnek a magyar nyelvet, cigány anyanyelvüket otthonról ismerik, az angolt pedig a velük egykorú magyar iskolások szintjén sajátították el. Vallásos neveltetésben részesültek, ismerik a zsoltárokat, a bibliai történeteket. Magyar gyerekekkel játszanak együtt a közeli játszótéren, és viszonylag stabil életet élnek, nem mennek szüleikkel hosszú utakra. Talán zongorázni is megtanulnak, vagy prédikátorok lesznek. Budapesten nőttek fel, magyarországiak az ismerőseik, magyar iskolában és egyházban szocializálódtak, mégis más az anyanyelvük, és bizonyos kulturális keretek között kell megtalálniuk a járható utat. Amennyiben ez sikerül nekik – és a gáborcigányok mindig is az alkalmazkodás mesterei voltak –, egy olyan ősi kultúrát tudnak majd a különböző idegen elemek között is megőrizni, melyre sok év múlva is büszkék lehetnek.

Szakirodalom

- Barth, Fredrik (1970): Introduction. In: Barth, Fredrik (1970): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. George Allen & Unwin, Oslo-London, 9-38.
- BIRÓ A. Zoltán – Oláh Sándor (2002): Helykeresők. Roma népesség a székelyföldi településeken. In: *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Csíkszereda. Pro-Print Könyvkiadó, 13-47.
- CSORTÁN Ferenc (2000): Kik a romániai romák? In: *A romakérdés az integráció csapdájában. A romák integrációs lehetőségei Magyarországon*. Budapest, EÖKIP, 94-105.
- FORMOSO, Bernard (1986): *Tsiganes et sédentaires*. Paris, L'Harmattan. Magyarul: (2000). *Cigányok és letelepültek*. In: *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*. Szerk. Prónai Csaba. Bp., Új Mandátum, 29-133.
- FOX, E. Jon (2003): National identities on the move: Transylvanian Hungarian labour migrants in Hungary. *JEMS* 29 (3).
- FRASER, Sir Agnus (1996). *A cigányok*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Gagyí József (2002): A kicsi cigány és társai. In: *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 49-67.
- Hajnal László Endre (2000): Nagyvárosi cigányok. In: Kemény István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 140-162.
- HAJNAL László Endre (2002): Romák Kanadában. Kivándorlás Magyarországról az 1990-es évek második felétől. In: Kovács András (szerk.): *Roma migráció*. Budapest, 41-67.
- KEMÉNY István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 197 o.
- KONSTANTINOV, Yulian (1996): Patterns of reinterpretation: trader-tourism in the Balkans (Bulgaria) as a picaresque metaphorical enactment of posttotalitarianism. *American Ethnologist* 23 (4): 1-21.
- MASSEY, S. Douglas – Joaquin Arango – Graeme Hugo – Ali Kouaouci – Adela Pellegrino – J. Edward Taylor (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, Vol. 19, No. 3, 431-466.
- MERFEA, Mihai (1994): Cu privire la originea si istoria tiganilor/romilor. *Revista de Cercetari Sociale*, 1994. 4. 156-163.
- PONS, Emmanuelle (1995): *Les Tsiganes en Roumanie: des citoyens a part entiere?* Editions L'Harmattan. Románul (1999): *Tiganiile din Romania – o minoritate in tranzitie*. Bukarest, Compania.

- STEWART, Michael (1994): Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány.
- SZUHAY Péter (1999): A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Budapest, Panoráma.
- TESFAY Sába (2005a): A kalap, az ezüstgombos lájbi és az ezüst zsebóra. A marosvásárhelyi gábor cigány viselet az identitás tükrében. *Világosság*, 2005/7-8., 181-193.
- TESFAY Sába (2005b): Halottak napja és vallási tér a gábor közösségben. Előadás és dolgozat az „Antropológiai tavasz az Akadémián” műhelyvita-sorozat keretén belül. 2005. április 7.
- Tesfay Sába (2006): „Mi vagyunk a kalapos gábor cigányok, akik nem isznak...”: a gábor cigány közösség belső és külső kapcsolatait szabályozó kognitív sémák. In: Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek: társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. Budapest, Balassi, 65-90.
- TESFAY Sába (2007): Adventista gáborok. In: A. Gergely András – Papp Richárd (szerk.): *A szakralitás arcai: vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 404-428.
- VAJDA Imre – PRÓNAI Csaba (2002): Romániai romák Magyarországon: koldusok, kereskedők, munkások. In: Kovács András (szerk.): *Roma migráció*. Budapest, 34-40.
- VOICULESCU, Cerasela (2002): Constructii identitare la rromii din Sangiorgiu de Mures. *Sociologie Românească*, 1-2. 100-125.
- WILLIAMS, Patrick (1982): The invisibility of the Kalderash of Paris: some aspects of the economic activity and settlement patterns of the Kalderash Rom of the Paris suburbs. *Urban Anthropology*, 11 (3-4), 315-346. Magyarul (2000): A párizsi kelderások láthatatlansága. In: *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*. Szerk. Prónai Csaba. Bp., Új Mandátum, 183-205.
- WILLIAMS, Patrick (1994): Structures ou strategies? Le mariage chez le Rom Kalderas. *Études Tsiganes*. 2 (2), 169-182. Magyarul (2000): Struktúrák vagy stratégiák? Házasság a kelderás romáknál. In: *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*. Szerk. Prónai Csaba. Bp., Új Mandátum, 274-285.
- WILLIAMS, Patrick (1995): Quesiti per lo studio del movimento pentecostale tra gli Zingari. *La Ricerca Folklorica* (31), 133-138. Magyarul (2000): A cigányok pünkösdisták mozgalmának tanulmányozása során felmerülő kérdések. In: *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*. Szerk. Prónai Csaba. Bp., Új Mandátum, 286-296.
- ZAMFIR, Catalin – Zamfir, Elena (1993): *Tiganiile între ignorare și îngrijorare*. București, Editura Alternative.

Egyéb források

Etéd Község Lapja. 2004. augusztus.

Etéd Község Lapja. 2005. december.

Evenimentul (regional al Moldovei): Penticostalii sunt vinovati de inmultirea tiganilor din Murgeni. 200108.31. <http://www.evenimentul.ro/articol/penticostalii-sint-vinovati-de.html>

Pomjének Béla: Etéd, Szolokma, Atyha, Énlaka. Hargita Népe, 2005. november 12. XVII. évfolyam 266. szám.

Székely Oklevéltár. 2. kötet, 1520–1571. – Kiadta a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága; szerk. Szabó Károly. Kolozsvártt: Demjén Imre egyetemi könyvtárus bizománya, 1876 (Kolozsvártt: nyomtatott K Papp Miklósnál) [4], 348 p. Interneten is elérhető a www.kt.lib.pte.hu oldalon.

Tamási Áron: Bölcső és Bagoly. Budapest, 1953.

www.studiatibiblia.ro

www.eted.adatbank.transindex.ro

Eparu Krisztián